

Zbigniew Klimiuk

Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie ·
Institute of Labour and Social Studies in Warsaw

 <https://orcid.org/0000-0002-8555-3522>

ANALIZA I CHARAKTERYSTYKA TENDENCJI ROZWOJOWYCH ORAZ PRZEMIAN W STRUKTURZE POLSKIEGO PRZEMYSŁU W LATACH 1950–1970

SUMMARY

Analysis and characteristics of development trends and changes in the structure of Polish industry in 1950–1970

The concept of selective development of Polish industry in the 1970s assumed significant structural transformations in the industry related to the modernization of industrial production. The most intense structural changes took place in the first stage of industrialization and were related to the construction of the foundations of a relatively developed industrial complex. The intensity of structural changes in this period, measured by the average coefficient of relative structural transformations, was extremely high. In the years 1960–1970, the intensity of changes in the branch structure of production was much lower than in the previous period. The mechanical and chemical industries continued to show a significant increase in their share in global industrial production, although the growth rates of the above-mentioned industries in relation to the overall growth rate were lower than in 1950–1960. With the transition to the next stages of industrial development, changes in the intra-industry structure of production within individual industries, especially within the so-called leading branches. Structural aspects of economic and industrial growth have not been the subject of detailed economic research for a long time, especially from the point of view of treating these changes as an independent factor of contemporary economic development. Specialized industrial development was treated as a condition for maintaining production at a high technical level, and thus as a condition for the development of trade exchange and cooperation in the field of industrial production.

KEYWORDS: structure of Polish industry, concept of selective development, structural aspects of economic growth

STRESZCZENIE

Koncepcja selektywnego rozwoju polskiego przemysłu w perspektywie lat 70. XX w. zakładała dokonanie istotnych przekształceń strukturalnych w przemyśle związanych z unowocześnieniem produkcji przemysłowej. Najbardziej intensywne przemiany strukturalne miały miejsce w pierwszym etapie uprzemysłowienia i związane były z budową podstaw względnie rozwiniętego kompleksu przemysłowego. Intensywność zmian strukturalnych w tym okresie, mierzona średnim współczynnikiem stosunkowych przekształceń strukturalnych, była niezwykle wysoka. W latach 1960–1970 intensywność przemian w gałęziowej strukturze produkcji była znacznie mniejsza niż w okresie poprzednim. W dalszym ciągu znaczny wzrost udziału w globalnej produkcji przemysłowej wykazywały branże przemysłu maszynowego i chemicznego, chociaż wskaźniki wyprzedzenia tempa wzrostu wymienionych gałęzi w stosunku do tempa wzrostu przemysłu ogółem były mniejsze niż w latach 1950–1960. W miarę przechodzenia do kolejnych faz rozwoju przemysłowego coraz większego znaczenia nabierały przemiany wewnątrzgałęziowej struktury produkcji w obrębie poszczególnych przemysłów, zwłaszcza w obrębie tzw. gałęzi wiodących. Strukturalne aspekty wzrostu gospodarczego i przemysłowego nie stanowiły przez długi okres przedmiotu szczegółowych badań ekonomicznych, zwłaszcza z punktu widzenia traktowania tych przemian jako samodzielnego czynnika współczesnego rozwoju gospodarczego. Wypiecjalizowany rozwój przemysłowy był traktowany jako warunek utrzymania produkcji na wysokim poziomie technicznym, a tym samym jako warunek rozwoju wymiany handlowej i współpracy w dziedzinie produkcji przemysłowej.

SŁOWA KLUCZOWE: struktura polskiego przemysłu, koncepcja selektywnego rozwoju, strukturalne aspekty wzrostu gospodarczego

Wstęp

Strukturalne aspekty procesu wzrostu gospodarczego i przemysłowego nie stanowiły przez długi okres przedmiotu szczegółowych badań ekonomicznych, zwłaszcza z punktu widzenia traktowania tych przemian jako samodzielnego czynnika współczesnego rozwoju i wzrostu gospodarczego. Zmiany strukturalne stanowiły i stanowią nadal nieodłączną cechę każdego procesu rozwojowego¹. W wyższych stadiach rozwoju ekonomicznego przekształcały się one w czynnik dynamizujący lub hamujący wzrost gospodarki. Świadome kierowanie dokonywującymi się zmianami w strukturze produkcji pozwalało zarówno na przyspieszenie wzrostu, jak i na uniknięcie lub złagodzenie powstających dysproporcji rozwojowych. Tym samym problematyka przemian strukturalnych stała się nieodłącznym elementem strategii rozwoju gospodarczego. W niniejszym opracowaniu przedstawiono jedynie niektóre zagadnienia związane z problematyką zmian w strukturze produkcji w procesie rozwoju przemysłowego PRL². Tym niemniej wydaje się, że w oparciu o przeprowadzoną analizę można wyciągnąć pewne

¹ K. Secomski, *Elementy polityki ekonomicznej*, Warszawa 1970, s. 209.

² M. Nasiłowski, *Rozwój gospodarczy Polski Ludowej*, Warszawa 1969.

wnioski dotyczące charakteru współczesnego wzrostu przemysłowego w ogóle, szczególnie zaś kierunków i charakteru rozwoju przemysłu polskiego, zarówno w okresie minionym, jak i w perspektywie kolejnych lat³. Z punktu widzenia przebiegu procesu wzrostu przemysłu polskiego w latach 1950–1970 słuszne wydaje się przedstawienie następujących tez, wynikających z przeprowadzonej analizy zmian w strukturze produkcji przemysłowej:

1. Najbardziej intensywne przemiany strukturalne miały miejsce w pierwszym etapie uprzemysłowienia i związane były z budową podstaw względnie rozwiniętego kompleksu przemysłowego opartego na gałęziach wydobywco-surowcowych. Spośród 22 wyodrębnionych gałęzi przemysłu 11 rozwijało się w tym okresie szybciej niż przemysł ogółem, zwiększając tym samym swój udział w globalnej produkcji przemysłowej⁴. Intensywność zmian strukturalnych w tym okresie, mierzona średnim współczynnikiem stosunkowych przekształceń strukturalnych, była niezwykle wysoka.
2. W latach 1960–1970 intensywność przemian w gałęziowej strukturze produkcji była znacznie mniejsza niż w okresie poprzednim. W dalszym ciągu znaczny wzrost udziału w globalnej produkcji przemysłowej wykazywały branże przemysłu maszynowego i chemicznego, chociaż wskaźniki wyprzedzenia tempa wzrostu wymienionych gałęzi w stosunku do tempa wzrostu przemysłu ogółem były mniejsze niż w latach 1950–1960.
3. W miarę przechodzenia do kolejnych (wyższych) faz rozwoju przemysłowego, przy określonym stopniu zaspokojenia szeroko rozumianych potrzeb gospodarki, coraz większego znaczenia nabierały przemiany wewnątrzgałęziowej struktury produkcji w obrębie poszczególnych przemysłów, zwłaszcza w obrębie tzw. gałęzi wiodących. Doprowadziło to do powstania koncepcji intensywnego i selektywnego rozwoju w 1968 r. kojarzonej z ówczesnym sekretarzem ekonomicznym KC PZPR Bolesławem Jaszczukiem, która w jakimś stopniu została również wymuszona pogarszającą się ogólną sytuacją gospodarczą kraju.

Koncepcja bardziej selektywnego rozwoju polskiego przemysłu w perspektywie lat siedemdziesiątych zakładała dokonanie dalszych istotnych przekształceń strukturalnych w przemyśle związanych z unowocześnieniem produkcji przemysłowej⁵. Charakter ówczesnego rozwoju przemysłowego sprawił, że przemiany te dokonywały się przede wszystkim w drodze specjalizacji produkcji, przy czym

³ A. Łukaszewicz, *Przyspieszony wzrost gospodarki socjalistycznej – w związku z teorią G. Feldmana*, Warszawa 1965.

⁴ W. Iskra, *Dynamika rozwoju przemysłowego PRL*, Warszawa 1970.

⁵ *Podstawowe założenia rozwoju gospodarczego Polski w latach 1971–1975*, „Gospodarka Planowa” 1972, nr 2.

istotną rolę w tym procesie odgrywać miał handel zagraniczny oraz tendencja do bardziej zaawansowanej integracji krajów RWPG⁶. Należy podkreślić, że specjalizacja produkcji odnosiła się jedynie do mikrostruktur przemysłowych, nie mogła natomiast oznaczać rezygnacji z którejkolwiek gałęzi, stanowiącej element rozwiniętego kompleksu przemysłowego. Z drugiej strony, wyspecjalizowany rozwój przemysłowy należało traktować jako warunek utrzymania produkcji na wysokim poziomie technicznym, a tym samym jako warunek rozwoju wymiany handlowej i współpracy w dziedzinie produkcji przemysłowej⁷.

Badanie przemian strukturalnych było i jest problemem stosunkowo trudnym, zarówno od strony metodologicznej, jak również z punktu widzenia niekompletności danych statystycznych. Szczególnie brak było precyzyjnych metod mierzenia wpływu zmian w strukturze przemysłu na tempo wzrostu przemysłowego i tempo wzrostu całej gospodarki⁸. Wydaje się, że takie badania miałyby stosunkowo największą wartość poznawczą z punktu widzenia określenia „modelu wzrostu strukturalnego” i prognozowania przyszłych zmian strukturalnych. Również od strony teorii ekonomii wiele problemów wymagało nowego podejścia⁹. Przydatność stosowanych dotychczas agregatowych formuł wzrostu dla opisu i wyjaśnienia zjawisk ekonomicznych zachodzących w procesie strukturalnego wzrostu gospodarki stawała się coraz bardziej ograniczona. Współzależności pomiędzy poszczególnymi komponentami układu gospodarczego, znajdujące swój wyraz w ujęciu dynamicznym i zmianach struktury ekonomicznej (w tym struktury produkcji), nie zostały w powyższych modelach uchwycone¹⁰. Wydaje się, że czynnik przemian strukturalnych odgrywał w tym czasie i miał odgrywać w przyszłości coraz bardziej aktywną rolę w procesie wzrostu, a analizy strukturalne stawały się użytecznym narzędziem w planowaniu i prognozowaniu przyszłego rozwoju społeczno-ekonomicznego. Prezentowany artykuł jest próbą skonfrontowania wniosków wynikających z analizy statystycznej struktury polskiego przemysłu z opiniami ekonomistów i historyków gospodarczych na temat uwarunkowań oraz efektów rozwoju gospodarczego Polski w latach 1950–1970.

⁶ J. Słodaczuk, *Handel międzynarodowy a rozwój gospodarczy w socjalizmie*, Warszawa 1970, s. 124–146.

⁷ Kompleksowy program dalszego pogłębiania i doskonalenia współpracy i rozwoju socjalistycznej integracji gospodarczej krajów RWPG, przyjęty przez XXV Sesję RWPG, rozdział IV punkt 16.

⁸ J. Tober, *Niektóre metodologiczne problemy analiz strukturalnych w przemyśle*, „Gospodarka Planowa” 1970, nr 7.

⁹ B. Przywara, *Zmiany strukturalne jako czynnik rozwoju gospodarczego*, [w:] *Problemy strategii gospodarczej*, Warszawa 1971.

¹⁰ L. Pasinetti, L. Spaventa, *Ku przewyżczeniu modeli agregatowych w teorii wzrostu gospodarczego*, [w:] *Problemy teorii ekonomii i wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1967, s. 67–124.

Powstał on na bazie studiów literaturowych pochodzących z tego okresu uzupełnionych analizami o charakterze ilościowym.

Opinie ekonomistów i historyków gospodarczych o uwarunkowaniach i wynikach rozwoju gospodarczego i przemysłowego Polski w latach 1950–1970

Opinie wyrażane przez historyków gospodarczych o okresie lat 1950–1970 w rozwoju gospodarczym Polski są generalnie bardzo do siebie zbliżone. Zwraca się w szczególności uwagę na słabnące tempo wzrostu gospodarczego Polski oraz pozostałych krajów bloku komunistycznego, przestarzałą strukturę gospodarczą, nieefektywny i nieinnowacyjny system gospodarczy oraz powiększającą się lukę technologiczną w stosunku do wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych. Poniżej, jako bardzo reprezentatywne dla ogólnej wiedzy i opinii na ten temat, przedstawię trzy z nich.

Józef Sołdaczuk pisał w latach osiemdziesiątych m.in., iż

w drugiej połowie lat pięćdziesiątych i w ciągu następnej dekady 1960–1970 stopa wzrostu gospodarczego europejskich krajów socjalistycznych uległa obniżeniu, nadal przewyższała jednak wyraźnie tempo wzrostu kapitalistycznych krajów przemysłowych (...). Wzrost gospodarczy krajów socjalistycznych opierał się w tym czasie głównie na tzw. czynnikach ekstensywnych, tj. na wysokiej stopie inwestycji i na wzroście zatrudnienia. Udział wzrostu wydajności pracy w przyroście produkcji był natomiast wyraźnie niższy niż w krajach Europy Zachodniej i to we wszystkich gałęziach produkcji przemysłowej (...). Produkcja przypadająca na jednostkę wyposażenia kapitałowego była niska i wyraźnie spadająca w ciągu dekady 1960–1970, co oznaczało spadek efektywności środków trwałych i wzrost kosztów rozwoju gospodarczego (...). Nie zdołano również zapewnić dostatecznego tempa postępu technicznego, zwłaszcza w nowych, technologicznie intensywnych gałęziach wytwarzania (...). W nowych technologicznie intensywnych gałęziach przemysłu (...) luka technologiczna i dystans rozwojowy zaczął się pod koniec lat sześćdziesiątych ponownie powiększać¹¹.

Janusz Skodlarski, analizując ten okres jako historyk gospodarczy, zwraca uwagę m.in. na fakt, iż:

¹¹ J. Sołdaczuk, *Współczesna gospodarka światowa. Struktura, mechanizm, tendencje*, Warszawa 1987, s. 183–184.

po 1956 r. próbowano łączyć rozwój przemysłu zbrojeniowego i inwestycyjnego z podnoszeniem stopy życiowej ludności. Zwiększenie środków na realizację celów społecznych traktowano jednak koniunkturalnie, licząc się przede wszystkim z naciskiem politycznym klasy robotniczej. (...) W drugiej połowie lat sześćdziesiątych kierownictwo partii opowiedziało się za wprowadzeniem nowej koncepcji polityki gospodarczej. O podjęciu tej decyzji przesądziły trzy przesłanki: pogłębienie się luki technologicznej między przemysłem polskim i krajów rozwiniętych, podjęcie reform ekonomicznych na Węgrzech i w NRD oraz pogarszająca się sytuacja gospodarcza w Polsce. Ważnym motywem były też nikłe efekty współpracy w ramach RWPG. Od 1967 r. kierownictwo PZPR starało się silnie aktywizować działalność RWPG. (...) Władze zdecydowały się na politykę tzw. selektywnego rozwoju, tj. unowocześnienie wybranych branż w intensyfikacji eksportu, zwłaszcza z krajami kapitalistycznymi. (...) Postawiono na szybki rozwój przemysłu maszynowego, elektrotechnicznego i chemicznego. Przedsięwzięcie to miała ułatwić aktywna polityka licencyjna. (...) Polityka selektywnego rozwoju pogłębiła chaos w gospodarce polskiej. Nie uwzględniała konieczności zasadniczych zmian w systemie kierowania gospodarką. Stwarzała zbyt duże preferencje dla sektora surowcowo-paliwowego oraz dyskryminowała branże wytwarzające dobra konsumpcyjne oraz dziedziny nieprodukcyjne. Do realizacji tej polityki wybrano tak dużą ilość gałęzi przemysłowych przedsiębiorstw i produktów, że w gruncie rzeczy nie mogło być mowy o żadnym rozwoju selektywnym¹².

I jeszcze jedna dość istotna uwaga tego autora:

w gospodarce polskiej wytworzyły się nadmierne różnice w poziomie jakościowym i technologicznym między produkcją eksportową i produkcją na rynek wewnętrzny. (...) Pogłębiała się luka technologiczna między gospodarką polską a gospodarką państw uprzemysłowionych. (...) Główną przyczyną braku postępu technicznego był wadliwy system ekonomiczny, który nie sprzyjał postępowi naukowo-technicznemu i izolował kraj od międzynarodowej wymiany myśli technicznej¹³.

Janusz Kaliński z kolei podkreśla znaczenie wydarzenia, w wyniku którego jesienią 1958 r. dokonano pod wpływem ówczesnego wicepremiera Eugeniusza Szyra (reprezentującego interesy ZSRR) radykalnego zwrotu w polityce gospodarczej PRL¹⁴.

¹² J. Skodlarski, *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa–Łódź 2000, s. 430–433.

¹³ *Ibidem*, s. 441.

¹⁴ E. Szyr, *Niektóre problemy rozwoju gospodarki narodowej w latach 1959–1965*, Warszawa 1959, s. 11–36.

Mimo głosów polemicznych (...) domagających się rozwoju chemii jako przemysłu narodowego, stanowisko E. Szyra znalazło pełne uznanie. Tym samym zdecydowano o powrocie do principów polityki strukturalnej z początku lat pięćdziesiątych, szczególnie preferującej hutnictwo żelaza i metali nieżelaznych, przemysł maszynowy i górnictwo węgla. Zamierzano także zdynamizować produkcję i eksport artykułów rolno-spożywczych. (...) Wysunięto (...) koncepcję istotnego powiększenia funduszu inwestycyjnego oraz przeznaczenia 80% środków przyznaczonych przemysłowi na rozwój bazy surowcowej i paliwowo-energetycznej, wielkiej chemii oraz przemysłu maszynowego¹⁵.

Należy podkreślić, iż E. Szyr swoje stanowisko wraz z uzasadnieniem oparł na ówczesnej radzieckiej myśli i doktrynie ekonomicznej: „ (...) przeważający rozwój przemysłu ciężkiego jest prawem historycznym, które działa we wszystkich formacjach społeczno-ekonomicznych”¹⁶. Na marginesie, Władysławowi Gomułce udało się pozbyć z rządu i pozbawić stanowiska wicepremiera E. Szyra dopiero w dniu 28 czerwca 1969 r., co (moim zdaniem) mogło stanowić sygnał do ataku, pozbawienia i odsunięcia od władzy jego ekipy w grudniu 1970 r. I jeszcze jedno istotne stwierdzenie J. Kalińskiego na temat selektywnego rozwoju po 1968 r.:

przystąpienie do nowej polityki strukturalnej wpłynęło na kierunki inwestowania. W planowanej strukturze nakładów umocniono pozycję przemysłu kosztem innych działań produkcyjnych oraz całej sfery nieprodukcyjnej. W praktyce oznaczało to zapoczątkowanie nowego etapu uprzemysłowienia, które obecnie próbowano realizować pod hasłem unowocześnienia wybranych gałęzi i zwiększenia ich możliwości eksportowych. (...) Przedstawione fakty pozwalają twierdzić, że polityka selektywnego wzrostu nie była koncepcją spójną. Ciążyły na niej konsekwencje wieloletniej strategii rozwoju przemysłu ciężkiego i wydobywczego. Nie była wolna od nadmiernego faworyzowania sektora surowcowo-paliwowego i niedoceniaenia gałęzi wytwarzających dobra konsumpcyjne oraz dziedzin nieprodukcyjnych¹⁷.

Wydaje się, iż ówczesne kierownictwo partyjno-państwowe (na czele z W. Gomułką) doceniało znaczenie polityki bardziej selektywnego rozwoju, jednak podjęte działania nie przyniosły wyraźnych skutków i efektów w tej dziedzinie. Główną tego przyczyną był brak skutecznego działania oraz czasu (w końcu 1970 r. została ona odsunięta od władzy po dramatycznych wydarzeniach na

¹⁵ J. Kaliński, *Gospodarka Polski w latach 1944–1989. Przemiany strukturalne*, Warszawa 1995, s. 102.

¹⁶ E. Szyr, *Niektóre problemy...*, s. 15.

¹⁷ J. Kaliński, *Gospodarka Polski...*, s. 138. Cf. także idem, *Gospodarka w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 2012, s. 49–53.

Wybrzeżu) do gruntownego przegrupowania środków między gałęziami w połączeniu z usiłowaniami dokonania tego środkami prawno-administracyjnymi, bez umiejętnego zarządzania zmianami oraz bez uaktywnienia ekonomicznych mechanizmów w gospodarce sprzyjających pożądanym zmianom strukturalnym. Do częściowego zdyskredytowania polityki bardziej selektywnego rozwoju przyczyniły się również ujawnione w NRD i Czechosłowacji zjawiska świadczące o naruszeniu zasady harmonijności i komplementarności w rozwoju przemysłu, wynikające nie tyle z samych założeń tej polityki, ile mające charakter subiektywnych słabości sprowadzających się do braku dostatecznie skutecznych narzędzi kontroli kompleksowości procesów rozwojowych. Jednocześnie trzeba było zdawać sobie sprawę, iż polityka selektywnego rozwoju branż stawiała politykę centralną w obliczu konfliktów społeczno-politycznych z grupami pracowników zainteresowanych postępowaniem w gałęziach nie objętych preferencjami. Stąd też taka polityka mogła dać wymierne sukcesy tylko w warunkach stabilizacji i silnej władzy centralnej. Tych warunków (w wystarczającym stopniu) brakowało w Polsce w okresie podejmowania prób przejścia do bardziej selektywnego rozwoju przemysłu w latach 1969–1970.

Etapy przemian strukturalnych w polskim przemyśle

Bezpośrednio w okresie powojennym struktura produkcji przemysłowej była w znacznym stopniu zdeterminowana strukturą ocalałego aparatu wytwórczego. Manewr w zakresie zmian strukturalnych nie mógł być wówczas dokonany, ponieważ głównym zadaniem było rozpoczęcie i rozwijanie produkcji we wszystkich dziedzinach stojącego do dyspozycji potencjału produkcyjnego¹⁸. Tym niemniej istniejący i odbudowany aparat wytwórczy nie mógł stanowić bazy dla realizacji celów i zadań stojących przed gospodarką, nie stwarzał bowiem możliwości szybkiego i nowoczesnego wzrostu gospodarczego. Świadomą politykę przemian strukturalnych w przemyśle polskim podjęto na początku lat pięćdziesiątych. Trzeba podkreślić, że zmiany struktury produkcji przemysłowej były z jednej strony rezultatem realizowanego programu rozwoju gospodarczego, z drugiej zaś stanowiły jeden z czynników determinujących charakter przyszłego wzrostu gospodarki. Etapy zmian struktury przemysłowej były pochodną etapów uprzemysłowienia i w zasadzie pokrywały się z nimi. Za kryterium wyodrębnienia etapów rozwoju przemysłowego Polski przyjmuje się zazwyczaj okresy realizacji całościowego programu inwestycyjnego, łącznie z następującym po nim okresem

¹⁸ M. Łapa, *Reglamentacja handlu zagranicznego w Polsce w latach trzydziestych XX wieku*, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. 26, s. 635–656.

wzrostu spożycia¹⁹. Niepodzielność podjętego programu inwestycyjnego, zwłaszcza w warunkach kraju rozpoczynającego proces uprzemysłowienia, wywoływała właśnie zjawisko etapów wzrostu i przeplatania się okresów dużego wysiłku inwestycyjnego z okresami wzrostu spożycia. W oparciu o przedstawione kryterium można wyodrębnić w rozwoju przemysłowym Polski następujące okresy²⁰:

1. okres 1950–1958 charakteryzujący się budową podstaw rozwiniętej struktury przemysłowej, przy czym główny nacisk położono na rozwój przemysłu ciężkiego (szczególnie w latach 1950–1954).
2. okres od 1959 r. do końca lat sześćdziesiątych, w którym nastąpiły dalsze zmiany strukturalne związane z przełamywaniem bariery surowcowej, modernizacją rolnictwa i próbami poprawienia sytuacji w handlu zagranicznym. Zmiany w strukturze produkcji przemysłowej, przy założeniu pełnego wykorzystania aparatu produkcyjnego, były w przeważającym stopniu rezultatem realizowanej polityki inwestycyjnej, różnicującej zdolności produkcyjne poszczególnych gałęzi²¹. Budowa podstaw rozwiniętej struktury przemysłowej wymagała przede wszystkim rozwoju tych gałęzi, które warunkowały zdolność gospodarki do przyspieszonego inwestowania. Wiązało się to z realizacją w pierwszym etapie uprzemysłowienia strategii tzw. początkowego przyspieszenia, opierającej się ogólnie na następujących zasadach:
 - a) wzrost stopy inwestycji w celu przyspieszenia tempa wzrostu gospodarczego;
 - b) pełne wykorzystanie nadwyżek siły roboczej;
 - c) szeroki front rozbudowy wszystkich gałęzi przemysłowych przy jednoczesnych wyraźnych priorytetach dla przemysłu ciężkiego;
 - d) dążenie do samowystarczalności gospodarczej.

Realizowany w latach pięćdziesiątych program uprzemysłowienia Polski opierał się w dużym stopniu na doświadczeniach pierwszego okresu industrializacji w Związku Radzieckim. Model radziecki był bezkrytycznie przenoszony na teren innych państw socjalistycznych, co nie sprzyjało wypracowaniu własnych koncepcji rozwojowych, a doprowadziło m.in. do wystąpienia w każdym z tych

¹⁹ Cf. R. Cheliński, *Etapy rozwoju gospodarczego Polski Ludowej*, [w:] *Ekonomia polityczna socjalizmu – wybór tekstów*, Warszawa 1971, s. 40–60.

²⁰ A. Karpiński, *Próba rozgraniczenia i charakterystyki faz rozwoju gospodarczego Polski Ludowej*, „Gospodarka Planowa” 1965, nr 3, s. 7–12.

²¹ K. Secomski, *Na drodze nowoczesnych przemian strukturalnych w gospodarce narodowej*, „Nowe Drogi” 1970, nr 10.

krajów silnych tendencji autarkicznych²². Z drugiej strony, dążenie do stworzenia samowystarczalnego kompleksu gospodarczego opierało się, poza czynnikami doktrynalnymi, na pewnych przesłankach obiektywnych. Pierwszą z nich była słuszna teza o możliwości wyjścia z zacofania jedynie w oparciu o rynek wewnętrzny, co wymagało stworzenia pewnego minimalnego kompleksu gospodarczego, zwłaszcza przemysłowego. Ówczesne doświadczenia krajów rozwijających się potwierdzały tezę, że rozwój poprzez handel zagraniczny nie prowadził do radykalnego przyspieszenia tempa wzrostu gospodarczego w warunkach kraju zacofanego i stanowił w tych krajach czynnik utrwalający zależną strukturę ekonomiczną. Czynnik handlu zagranicznego stawał się stymulatorem procesu wzrostu dopiero na określonym, stosunkowo wysokim poziomie ogólnego rozwoju gospodarczego²³. Poza tym należało zdać sobie sprawę z faktu, że w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych stosunki ekonomiczne Polski z krajami zachodnimi praktycznie nie istniały, co pogłębiało tendencje autarkiczne przez nacisk na rozwijanie produkcji antyimportowej. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że nie doceniono i nie wykorzystano możliwości współpracy produkcyjnej i specjalizacji w obrębie krajów RWPG.

Zagadnienie priorytetów dla przemysłu ciężkiego również znajdowało pewne i obiektywne uzasadnienie, przynajmniej do pewnego momentu. Wybór kierunków rozwojowych w przemyśle był w dużym stopniu określony przez poziom rozwoju gospodarczego. Można przy tym przyjąć ogólnie istniejącą zależność, iż im niższy był poziom rozwoju gospodarczego, stan infrastruktury itd. tym większego znaczenia nabierał rozwój tradycyjnych gałęzi przemysłu ciężkiego. Odwrotnie, im poziom ogólnego rozwoju gospodarczego był wyższy, tym większy nacisk można było położyć na rozwój gałęzi nowoczesnych, o dynamicznym postępie technicznym, w większym stopniu nastawionym na bezpośrednie zaspokajanie potrzeb społeczeństwa²⁴. Zbudowanie podstawowego kompleksu przemysłowego wymagało położenia na początku lat pięćdziesiątych dużego nacisku na rozwój gałęzi wytwarzających środki produkcji, co stwarzało od samego początku duże zagrożenie dla programu podniesienia stopy życiowej ludności. Przemysł ciężki otrzymał w okresie planu sześcioletniego ponad 85% całości środków inwestycyjnych przeznaczonych na rozwój przemysłu (założenia planowe przewidywały 76%). Udział wybranych gałęzi w nakładach inwestycyjnych prezentuje tabela 1. Występowała wyraźna rozpiętość między nakładami na gałęzie przemysłu ciężkiego a nakładami na gałęzie przemysłu lekkiego.

²² J. Kleer, *Wpływ doświadczeń radzieckich na model industrializacji Polski*, „Studia Ekonomiczne” 1968, nr 20.

²³ W. Sewera, *Wpływ nauki na przemiany w gospodarce światowej*, „Handel Zagraniczny” 1971, nr 10.

²⁴ S. Marciniak, *Struktura produkcji a dynamika wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1970.

Tabela 1

Udział wybranych gałęzi w ogólnych nakładach inwestycyjnych w przemyśle w latach 1950–1955 (w %)

Wyszczególnienie	Udział w całości nakładów inwestycyjnych w przemyśle
Przemysł ogółem	100,0
Przemysł paliw	18,0
Energetyka	9,7
Hutnictwo żelaza i metali nieżelaznych	20,9
Przemysł maszynowy	17,4
Przemysł chemiczny	13,4
Przemysł włókienniczy	3,7
Przemysł spożywczy	5,9

Źródło: A. Karpiński, *Zagadnienia socjalistycznej industrializacji Polski*, Warszawa 1958, s. 74.

Wyraźne uprzywilejowanie przemysłów grupy A (wydobywczo-surowcowy) w przydziale środków inwestycyjnych pozwoliło na szybki rozwój przede wszystkim takich dziedzin, jak hutnictwo i przemysł maszynowy, w których opanowano produkcję szeregu podstawowych dla gospodarki asortymentów wyrobów. Ta jednokierunkowość polityki inwestycyjnej pozwoliła (co prawda) stworzyć silny kompleks przemysłowy, ale doprowadziła do szeregu dysproporcji, zwłaszcza do względnego niedorozwoju przemysłów wytwarzających środki konsumpcyjne. Przemysł spożywczy i włókienniczy, a więc gałęzie przyczyniające się w dużym stopniu do zaopatrzenia ludności, otrzymały w latach 1950–1955 odpowiednio 5,9% i 3,7% całości nakładów inwestycyjnych na rozwój przemysłu, gdy np. w Wielkiej Brytanii w tym czasie przemysł spożywczy pochłaniał ok. 15% środków inwestycyjnych²⁵. Liczby te dają pogląd o skali koniecznych wyrzeczeń społeczeństwa, będących ceną próby wyjścia z zacofania przemysłowego²⁶.

Należy zgodzić się z tezą, że w okresie przyspieszonego wzrostu gospodarczego i gwałtownego ilościowego wzrostu produkcji przemysłowej istniała ogólna tendencja, a nawet konieczność szybszego tempa wzrostu produkcji środków

²⁵ A. Karpiński, *Zagadnienia socjalistycznej industrializacji Polski*, Warszawa 1958, s. 73.

²⁶ L. Zacher, *Przemiany strukturalne a dynamika postępu technicznego*, „Gospodarka Planowa” 1966, nr 12.

wytwarzania w stosunku do tempa wzrostu produkcji przedmiotów spożycia. Nadmierna jednak w latach 1950–1955 koncentracja nakładów inwestycyjnych w przemyśle ciężkim, przy niedoinwestowaniu gałęzi przemysłu lekkiego, co w konsekwencji spowodowało napięcia inflacyjne i spadek w latach 1952–1953 płac realnych, napotkała na swoistą barierę konsumpcyjną społeczeństwa, a cała strategia rozwoju gospodarczego znalazła się na granicy możliwości społecznej akceptacji. Spowodowało to w połowie lat pięćdziesiątych konieczność przejściowego przyspieszenia tempa wzrostu produkcji przedmiotów spożycia w celu podniesienia poziomu płac realnych i zabezpieczenia równowagi rynkowej.

Ponowny szybki wzrost nakładów inwestycyjnych w 1959 r. zapoczątkował tzw. drugi etap rozwoju przemysłowego Polski. Wzrost inwestycji wynikał przede wszystkim z konieczności zapewnienia miejsc pracy licznym rocznikom wchodzącym w wiek produkcyjny oraz z faktu wyczerpania się możliwości dalszego dynamicznego wzrostu w oparciu o inwestycje rozpoczęte jeszcze w okresie planu sześcioletniego. Nowa ekspansja inwestycyjna oznaczała nowe priorytety rozwojowe, związane z przełamywaniem tych barier wzrostu, które szczególnie ostro wystąpiły w końcu lat pięćdziesiątych.

Tabela 2

Udział wybranych gałęzi w całości nakładów inwestycyjnych na rozwój przemysłu w latach 1959–1968 (w %)

Wyszczególnienie	Udział w całości nakładów inwestycyjnych w przemyśle	Wzrost lub spadek w porównaniu z okresem 1950-1955
Przemysł ogółem	100,0	x
Przemysł paliw	20,1	2,1
Energetyka	11,4	1,7
Hutnictwo żelaza i metali nieżelaznych	11,7	-9,2
Przemysł maszynowy	16,1	-1,3
Przemysł chemiczny	12,2	-1,2
Przemysł włókienniczy	4,1	0,4
Przemysł spożywczy	9,1	3,2

Źródło: A. Karpiński, *Polityka uprzemysłowienia Polski w latach 1958–1968*, Warszawa 1969, s. 84.

Główne zmiany w podziale nakładów inwestycyjnych w porównaniu z okresem 1950–1955 polegały na zwiększeniu udziału energetyki, przemysłu paliw, przemysłu włókienniczego i spożywczego kosztem znacznego obniżenia nakładów na rozwój hutnictwa, przemysłu maszynowego i chemicznego (łącznie o 11,7 pp. udziału tych gałęzi w całości nakładów na rozwój przemysłu). Stosunkowo duże obciążenie dla gospodarki stanowiło przeznaczenie ponad jednej piątej nakładów inwestycyjnych na rozwój przemysłu paliw. Ogólne nakłady na przemysł wydobywczy były jeszcze wyższe i wynosiły 24,3% środków inwestowanych w przemyśle, ponad 2-krotnie przewyższając (w liczbach względnych) analogiczne nakłady w rozwiniętych krajach kapitalistycznych. Dla porównania, w Wielkiej Brytanii na przemysł wydobywczy przeznaczono w tym okresie jedynie 7,1% środków inwestowanych w przemyśle, w RFN 12,1%, a w Stanach Zjednoczonych 12,8%²⁷.

Teoretycznie istniały dwie drogi rozwoju przemysłowego: rozwój nowoczesnych dziedzin przemysłu przetwórczego w oparciu o import wszystkich lub większości niezbędnych surowców (przykład Japonii) oraz rozbudowa własnej bazy surowcowej, stanowiącej podstawę późniejszego rozwoju gałęzi przetwórczych. Pierwsza droga pozwalała na rozwinięcie w stosunkowo krótkim czasie dynamicznych dziedzin wytwórczości w przemyśle elektromaszynowym, chemicznym i przemysłach konsumpcyjnych, zapewnienie wysokiego poziomu technicznego produkowanych wyrobów oraz szybki wzrost niezwykle opłacalnego eksportu²⁸. Z tego punktu widzenia była więc niewątpliwie bardziej efektywna. Z drugiej strony powstało realne niebezpieczeństwo daleko posuniętego uzależnienia gospodarki od rynków światowych oraz przenoszenia się wahań koniunkturalnych na teren własnej gospodarki. Rozbudowa własnej bazy surowcowej zapewniała element większej stabilności procesu wzrostu gospodarczego, stwarzała jednak w krótkim okresie zagrożenie dla szybkiego wzrostu produkcji przemysłów przetwórczych, których rozwój (przy niewielkich środkach inwestycyjnych) był siłą rzeczy ograniczony. Polska dysponowała stosunkowo dobrymi warunkami geologicznymi sprzyjającymi rozwojowi własnej bazy surowcowej. Opieranie dalszego wzrostu produkcji na imporcie tych surowców, które występowały u nas w dużych ilościach, nie było uzasadnione. Dodatkowym argumentem przemawiającym za rozwojem przemysłu wydobywczego były możliwości korzystnego eksportu wielu surowców, zwłaszcza miedzi, siarki i węgla. Należy jednak zdać sobie sprawę z faktu, że inwestycje w przemyśle wydobywczym

²⁷ B. Lubas, *Cele podstawowe w latach 1970–1980*, „Życie Gospodarcze” 1971, nr 46; *Uchwała VI Zjazdu PZPR*, Warszawa, grudzień 1971; *Podstawowe założenia rozwoju gospodarczego Polski w latach 1971–1975*, „Gospodarka Planowa” 1972, nr 2.

²⁸ J. Lisikiewicz, *Warunki selektywnego rozwoju gałęzi przemysłu*, [w:] *Problemy strategii gospodarczej*, Warszawa 1971.

(w tym w przemyśle paliw) były nadzwyczaj kapitałochłonne, a produktywność środków trwałych w tej grupie gałęzi (wyrażona wartością produkcji czystej na 1000 zł wartości środków trwałych) była blisko 4,5 razy mniejsza niż wynosiła przeciętna produktywność środków trwałych w całym przemyśle²⁹. Przeznaczenie w okresie 1959–1968 znacznych nakładów na rozwój bazy surowcowej odbiło się w sposób wyraźny na obniżeniu dynamiki wzrostu dochodu narodowego, jak również zaważyło na możliwościach przeznaczenia większej ilości środków na rozwój przemysłów konsumpcyjnych w celu podniesienia płac realnych i pogłębienia równowagi rynkowej. Niekorzystna struktura nakładów inwestycyjnych wyraziła się również w niższym, w porównaniu z krajami wysoko rozwiniętymi, udziale trzech gałęzi decydujących o szybkim wzroście nowoczesnej produkcji – energetyki, przemysłu chemicznego i przemysłu elektromaszynowego – w globalnych nakładach na rozwój przemysłu. Wymienione gałęzie otrzymały w latach 1959–1968 ok. 40% całości nakładów na przemysł. Dla porównania: w Stanach Zjednoczonych 58%, w Wielkiej Brytanii 57%, w RFN 53%³⁰. W konsekwencji spowodowało to pogłębienie się różnic w poziomie rozwoju wymienionych gałęzi w stosunku do szeregu państw kapitalistycznych, zwłaszcza w zakresie techniki i nowoczesności produkcji.

Pomimo, że w drugim etapie rozwoju gospodarczego następowały przesunięcia w zakresie priorytetów inwestycyjnych w przemyśle w porównaniu z pierwszym okresem industrializacji (szczególnie z okresem 1950–1955), to wydaje się jednak, że okres od 1959 r. do końca lat sześćdziesiątych można uważać za kontynuację zapoczątkowanego w latach pięćdziesiątych programu uprzemysłowienia. Do takiego wniosku skłaniają następujące spostrzeżenia, wynikające z porównania programów inwestycyjnych w obu okresach:

- a) przesunięcia w zakresie priorytetów inwestycyjnych nastąpiły w zasadzie w obrębie grupy przemysłów, które nie przyczyniały się bezpośrednio do zaspokojenia potrzeb ludności. Wyjątek stanowił wzrost w latach 1959–1968 udziału przemysłu spożywczego w strukturze nakładów inwestycyjnych o 3,2 punktów. Pozostałe przesunięcia nastąpiły głównie pomiędzy przemysłami przetwórczymi wytwarzającymi środki produkcji a przemysłem wydobywczym, na korzyść tego ostatniego. Świadomie pominąć należy lata 1956–1958, w których zarówno absolutne obniżenie nakładów inwestycyjnych, jak i zmiany w ich strukturze, nie odzwierciedlały przyjętej strategii uprzemysłowienia, a były wywołane czynnikami społeczno-politycznymi;

²⁹ A. Płocica, *Wstęp do pracy zbiorowej*, [w:] *Strategia intensywnego rozwoju gospodarki*, Warszawa 1970, s. 14.

³⁰ A. Karpiński, *Polityka uprzemysłowienia...*, s. 87.

- b) prowadzona w latach sześćdziesiątych polityka inwestycyjna preferowała ilościowy wzrost produkcji, bez zwracania dostatecznej uwagi na jakość i strukturę wytwarzanych produktów;
- c) podjęcie niezwykle kapitałochłonnych inwestycji związanych z rozwojem bazy surowcowej uniemożliwiło przyznanie wystarczających środków na rozwój przemysłów konsumpcyjnych, co spowodowało pogłębienie się dysproporcji pomiędzy gałęziami wytwarzającymi środki konsumpcji a gałęziami wytwarzającymi środki produkcji;
- d) w przyjętym programie inwestycyjnym dominowały inwestycje rozwojowe, natomiast inwestycje modernizacyjne stanowiły znikomy odsetek całości nakładów. W 1968 r. inwestycje modernizacyjne w przemyśle wynosiły jedynie 16,6% całości środków przeznaczonych na rozwój tego działu, a w całej gospodarce uspołecznionej (państwowej) wskaźnik ten był jeszcze niższy i wynosił 15%³¹. Ten stan rzeczy utrwalał zacofanie techniczne polskiego przemysłu w stosunku do przemysłów krajów wysoko rozwiniętych i był jedną z przyczyn trudności rozwoju eksportu polskich wyrobów przemysłowych.

Wyodrębnione etapy rozwoju polskiego przemysłu zostały omówione przede wszystkim z punktu widzenia realizowanej polityki inwestycyjnej, jako głównego czynnika międzygałęziowych zmian w strukturze przemysłowej. Właściwa analiza kierunków i intensywności tych zmian przeprowadzona zostanie w przekroju dwóch okresów dziesięcioletnich: 1950–1960 oraz 1960–1970. Niewielkie odchylenia od przyjętego podziału na etapy uprzemysłowienia wywołane zostały z jednej strony potrzebą zapewnienia pełnej porównywalności czasowej analizowanych okresów, z drugiej strony wynikały z układu dostępnych materiałów statystycznych.

Analiza zmian w strukturze polskiego przemysłu w latach 1950–1960

W każdym okresie rozwoju przemysłowego dokonywały się, w mniejszym lub większym stopniu, zmiany strukturalne. Stanowiły one rezultat świadomych procesów podjętych w oparciu o decyzje czynników planistycznych, mogły również wynikać samoistnie wskutek zmian współzależności technicznych pomiędzy produkcją poszczególnych gałęzi. Lata 1950–1960 były o tyle charakterystyczne, że powstałe przemiany w strukturze produkcji przemysłowej stanowiły wynik próby realizacji programu budowy rozwiniętego kompleksu przemysłowego, opartego głównie na rozwiniętym przemyśle ciężkim. Ocalały i odbudowany bezpośrednio w okresie powojennym aparat produkcyjny nie stwarzał możliwości

³¹ A. Płocica, *Wstęp do pracy zbiorowej...*, s. 12.

szybkiego wzrostu gospodarczego, a podjęcie programu industrializacji związane było z koniecznością rozbudowy w pierwszej kolejności tych gałęzi, które warunkowały zdolności gospodarki do przyspieszonego inwestowania. O stopniu zacofania strukturalnego możemy wnioskować porównując udział czterech gałęzi decydujących o możliwościach rozwoju gospodarczego – hutnictwa, energetyki, przemysłu maszynowego i chemicznego w całej produkcji przemysłowej w Polsce i dwóch najwyżej wówczas rozwiniętych krajach kapitalistycznych – Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii³². Wprawdzie przytoczone dane nie są w pełni porównywalne, gdyż dotyczą różnych lat oraz obliczone zostały w oparciu o różne wielkości ekonomiczne (dla Polski – produkcja globalna, dla krajów kapitalistycznych – produkcja dodana), niemniej wydaje się, że w sposób prawidłowy informują o skali rozpiętości w poziomie rozwoju przemysłów powyższych krajów.

Tabela 3

Udział wybranych gałęzi w całej produkcji przemysłowej w Polsce, Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii (w %) (Polska – 1950 r., USA i Wielka Brytania – 1954 r.)

Wyszczególnienie	Polska	USA	Wielka Brytania
Rolnictwo	11,1	8,3	7,2
Energetyka	1,8	2,9	6,0
Przemysł maszynowy	8,0	33,4	35,4
Przemysł chemiczny	3,8	7,8	7,2
Ogółem cztery gałęzie	24,7	52,4	55,8

Źródło: *Zmiany w strukturze przemysłu USA, Anglii i NRF po drugiej wojnie światowej*, praca zbiorowa, Warszawa 1965, s. 65 i 403; *Rocznik Statystyczny 1968*, s. 110.

Rozpiętość ponad 25 punktów w stosunku do USA i ponad 30 punktów w stosunku do Wielkiej Brytanii wynikała w przeważającej mierze z niskiego stopnia rozwoju polskiego przemysłu maszynowego, którego udział w produkcji przemysłowej był ponad 4-krotnie niższy niż w rozwiniętych krajach kapitalistycznych. Warunkiem zmian strukturalnych w przemyśle było zróżnicowane tempo rozwoju poszczególnych jego gałęzi. Porównanie dynamiki wzrostu gałęzi

³² *Zmiany w strukturze przemysłu USA, Anglii i NRF po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1965, s. 45–85.

przemysłowych z dynamiką rozwoju całego przemysłu (w oparciu o tzw. współczynniki wyprzedzenia) informowało o kierunkach przekształceń strukturalnych. Gałęzie, których współczynniki wyprzedzenia kształtowały się powyżej jedności, a więc których dynamika wzrostu wyprzedzała średnią dynamikę rozwoju całego przemysłu, zwiększały swój udział w globalnej produkcji przemysłowej, gałęzie o współczynnikach wyprzedzenia niższych od jedności udział swój zmniejszały. W tabeli 4 przedstawiającej dynamikę rozwoju polskiego przemysłu w przekroju gałęziowym w okresie 1950–1960 gałęzie zostały uszeregowane według malejących współczynników wyprzedzenia. Pozwala to na wyraźne wyodrębnienie tych przemysłów, na rozwój których położono w analizowanym okresie szczególny nacisk.

Tabela 4

Dynamika produkcji globalnej polskiego przemysłu w latach 1950–1960 oraz współczynniki wyprzedzenia według gałęzi (1950 r. = 100)

Wyszczególnienie	1960	Współczynniki wyprzedzenia
1. Przemysł elektrotechniczny	831,9	2,46
2. Przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	804,9	2,28
3. Przemysł elektromaszynowy ogółem	741,3	2,22
4. Przemysł środków transportu	717,4	2,12
5. Przemysł metalowy	644,3	1,91
6. Przemysł chemiczny	494,3	1,46
7. Przemysł szklarski	468,7	1,39
8. Przemysł gumowy	385,3	1,14
9. Przemysł materiałów budowlanych	373,3	1,10
10. Wytwarzanie energii elektrycznej i ciepłej	356,5	1,06
11. Przemysł porcelanowo-fajansowy	346,6	1,05
12. Przemysł ogółem	377,7	1

Tabela 4 (cd.)

Wyszczególnienie	1960	Współczynniki wyprzedzenia
13. Przemysł drzewny	319,9	0,95
14. Przemysł papierniczy	315,6	0,93
15. Przemysł odzieżowy	292,3	0,86
16. Przemysł skórzano-obuwniczy	291,0	0,86
17. Przemysł poligraficzny	285,3	0,85
18. Przemysł włókienniczy	282,3	0,83
19. Hutnictwo żelaza	274,5	0,81
20. Hutnictwo metali nieżelaznych	273,0	0,81
21. Przemysł spożywczy	226,7	0,67
22. Przemysł paliw	175,1	0,52
23. Przemysł solny	172,9	0,51

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *Rocznika Statystycznego Przemysłu 1970*, s. 72.

Na podstawie porównań dynamiki wzrostu produkcji w przekroju gałęziowym, można było podzielić wszystkie przemysły na trzy grupy:

- a) gałęzie o dynamice wzrostu wyższej niż dynamika całego przemysłu. Do grupy tej można było zaliczyć wszystkie branże przemysłu elektromaszynowego, przemysł chemiczny i szklarski;
- b) gałęzie o dynamice wzrostu zbliżonej do dynamiki całego przemysłu. W tej grupie znajdował się przemysł gumowy, przemysł materiałów budowlanych, energetyka, przemysł drzewny, papierniczy i porcelanowo-fajansowy;
- c) gałęzie o dynamice wzrostu niższej niż dynamika całego przemysłu: większość gałęzi przemysłu lekkiego, hutnictwo i przemysł paliw.

Trzeba zaznaczyć, że dynamika wzrostu produkcji poszczególnych gałęzi zależała nie tylko od ilości przyznaných środków inwestycyjnych, ale również od kapitałochłonności wzrostu produkcji w poszczególnych przemysłach. Przemysł hutniczy, który otrzymał (zwłaszcza w okresie planu sześcioletniego) znaczną

część ogółu nakładów na rozwój przemysłu wykazywał dynamikę wzrostu znacznie niższą od przeciętnej. Poza tym szczególnie wysoka dynamika wzrostu produkcji w niektórych gałęziach (odnosi się zwłaszcza do przemysłu elektrotechnicznego) mogła wynikać z bardzo niskiego poziomu danego przemysłu w przeszłości lub w ogóle budowy nowej branży przemysłowej w badanym okresie. Niewielkie nawet wówczas przyrosty produkcji bardzo wyraźnie ważyły na dynamice wzrostu danej gałęzi. Ocena przemian w strukturze produkcji przemysłowej na podstawie wskaźników dynamiki i współczynników wyprzedzenia pozwoliła na wyciągnięcie wniosków dotyczących kierunków i w pewnej mierze siły przemian, nie uwzględniała jednak znaczenia danej gałęzi dla gospodarki mierzonej jej udziałem w globalnej produkcji przemysłowej. Dopiero łączna analiza dynamiki i zmian udziałów w produkcji całego przemysłu umożliwiła bardziej pełną ocenę charakteru zachodzących w tym czasie przemian strukturalnych.

Tabela 5

Zmiany gałęziowej struktury produkcji globalnej polskiego przemysłu w latach 1950–1960 (w %)

Wyszczególnienie	1950	1960	Wzrost lub spadek w punktach
1. Przemysł ogółem	100	100	x
2. Wytwarzanie energii elektrycznej i ciepłej	1,8	2,2	0,4
3. Przemysł paliw	16,4	9,6	-6,8
4. Hutnictwo żelaza	8,6	7,9	-0,7
5. Hutnictwo metali nieżelaznych	2,5	2,3	-0,2
6. Przemysł elektromaszynowy ogółem	8	19,9	11,9
a) przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	2,1	5,6	3,5
b) przemysł elektromaszynowy	1,2	3,5	2,3
c) przemysł środków transportu	2,8	6,6	3,8
d) przemysł metalowy	1,9	4,2	2,3

Tabela 5 (cd.)

Wyszczególnienie	1950	1960	Wzrost lub spadek w punktach
7. Przemysł chemiczny	3,8	6,3	2,5
8. Przemysł gumowy	0,8	1,1	0,3
9. Przemysł materiałów budowlanych	2,6	3,4	0,8
10. Przemysł szklarski	0,4	0,5	0,1
11. Przemysł porcelanowo-fajansowy	0,2	0,2	0
12. Przemysł drzewny	3,8	4,2	0,4
13. Przemysł papierniczy	1,5	1,6	0,1
14. Przemysł poligraficzny	0,7	0,6	-0,1
15. Przemysł włókienniczy	10,1	9,7	-0,4
16. Przemysł odzieżowy	2,9	2,8	-0,1
17. Przemysł skórzano-obuwniczy	2,6	2,5	-0,1
18. Przemysł spożywczy	32,4	24,3	-8,1
19. Przemysł solny	0,1	0,1	0
20. Inne gałęzie przemysłu	0,5	0,8	0,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *Rocznika Statystycznego Przemysłu 1970*, s. 72.

Z punktu widzenia zmian udziałów w globalnej produkcji przemysłowej można było podzielić wszystkie gałęzie na następujące grupy:

- a) przemysły, których wskaźnik udziału był relatywnie wysoki na początku analizowanego okresu i wykazywał tendencję rosnącą. Wydaje się (w oparciu o dane z tabeli 5), iż w badanym okresie żadnej z wymienionych gałęzi nie można było zaliczyć do tej grupy. Udział przemysłu elektromaszynowego wynoszący w 1950 r. 8% był relatywnie wysoki w stosunku do udziałów szeregu innych gałęzi i wykazywał silną tendencję rosnącą, niemniej w porównaniu z innymi krajami udział ten był niewspółmiernie niski;

- b) przemysły, których wskaźnik udziału był relatywnie wysoki lecz wykazywał tendencję spadkową. Do tej grupy zaliczono przede wszystkim przemysł paliw, przemysł spożywczy, hutnictwo żelaza oraz przemysł włókienniczy;
- c) przemysły o relatywnie niskim udziale i wysokiej dynamice wzrostu: wszystkie branże przemysłu elektromaszynowego oraz przemysł chemiczny;
- d) przemysły o udziale relatywnie niskim i nie wykazującym istotnych zmian. W tej grupie znajdowały się wszystkie pozostałe gałęzie przemysłu.

Zbadanie intensywności przemian w strukturze produkcji przemysłowej w latach 1950–1960 pozwoli odpowiedzieć na następujące pytanie: które gałęzie wykazywały relatywnie największą intensywność zmian strukturalnych, tj. udział, których gałęzi wzrastał lub malał relatywnie najsilniej w stosunku do stanu początkowego oraz jaka była średnia intensywność zmian udziałów wszystkich gałęzi w produkcji globalnej przemysłu w analizowanym okresie³³. Analiza zostanie przeprowadzona w oparciu o następującą metodologię. Pierwszym etapem postępowania będzie obliczenie absolutnych odchyłeń udziałów poszczególnych gałęzi w produkcji globalnej przemysłu (obliczenia takie zawiera już tabela 5) oraz względnych odchyłeń tych udziałów w oparciu o formułę $(f_1 - f_0)/f_0$. Suma absolutnych odchyłeń udziałów poszczególnych gałęzi pozwoli na obliczenie średniego absolutnego odchylenia udziału gałęzi w produkcji globalnej (prosty współczynnik absolutnych przekształceń strukturalnych), zaś suma względnych odchyłeń udziałów poszczególnych gałęzi pozwoli obliczyć prosty współczynnik stosunkowych przekształceń strukturalnych, będący miarą średniej intensywności zmian w strukturze przemysłu w badanym okresie.

Tabela 6

Absolutne i stosunkowe odchylenia udziałów poszczególnych gałęzi w produkcji globalnej przemysłu w latach 1950–1960

Wyszczególnienie	Bezwzględna wartość absolutnej różnicy udziału w produkcji globalnej (f1-f0) (w punktach)	Względna zmiana udziału w produkcji globalnej $[(f1-f0)/f0] \times 100\%$ (w %)
1. Przemysł ogółem		
2. Wytwarzanie energii elektrycznej i ciepłej	0,4	22,2

³³ S. Góra, M. Rakowski, *Kryteria specjalizacji wewnątrzgałęziowej między krajami socjalistycznymi*, „Gospodarka Planowa” 1961, nr 7.

Tabela 6 (cd.)

Wyszczególnienie	Bezwzględna wartość absolutnej różnicy udziału w produkcji globalnej (f1-f0) (w punktach)	Względna zmiana udziału w produkcji globalnej $[(f1-f0)/f0]$ x 100% (w %)
3. Przemysł paliw	6,8	41,5
4. Hutnictwo żelaza	0,7	8,1
5. Hutnictwo metali nieżelaznych	0,2	8,0
6. Przemysł elektromaszynowy ogółem		
a) przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	3,5	166,7
b) przemysł elektromaszynowy	2,3	191,6
c) przemysł środków transportu	3,8	135,7
d) przemysł metalowy	2,3	121,0
7. Przemysł chemiczny	2,5	65,7
8. Przemysł gumowy	0,3	37,5
9. Przemysł materiałów budowlanych	0,8	30,7
10. Przemysł szklarski	0,1	25,0
11. Przemysł porcelanowo-fajansowy	0	0
12. Przemysł drzewny	0,4	10,5
13. Przemysł papierniczy	0,1	6,7
14. Przemysł poligraficzny	0,1	14,3
15. Przemysł włókienniczy	0,4	3,9
16. Przemysł odzieżowy	0,1	3,5
17. Przemysł skórzano-obuwniczy	0,1	3,8
18. Przemysł spożywczy	8,1	25,0
19. Przemysł solny	0	0
20. Inne gałęzie przemysłu	0,3	60,0
Suma	33,3	981,4

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane tabeli powyżej.

Obliczony w oparciu o dane tabeli 6 współczynnik absolutnych przekształceń strukturalnych wynosił: $d_a = \sum_1^{22} (f_1 - f_0)_i / n = 33,3:22 = 1,51$. Interpretacja ekonomiczna otrzymanego wyniku jest następująca: w analizowanym okresie miały miejsce zmiany gałęziowej struktury produkcji przemysłowej, wyrażające się w spadku udziału jednych i wzroście udziału innych gałęzi w produkcji globalnej przemysłu, przy czym średni wzrost lub spadek udziału wyrażał się liczbą 1,51 punktu. Na wysokość tego wskaźnika wpływały zarówno gałęzie dynamicznie zmieniające swój udział w produkcji przemysłowej (in plus oraz in minus), jak i gałęzie, których dynamika wzrostu niewiele odbiegała od dynamiki wzrostu całego przemysłu. Aż w piętnastu gałęziach zmiany nie przekroczyły 2 punkty, co wyraźnie zaważyło na wysokości współczynnika absolutnych przekształceń strukturalnych, a z drugiej strony świadczyło o tym, że poważniejsze zmiany strukturalne zachodziły jedynie w obrębie kilku gałęzi, a więc „stopień koncentracji” tych zmian był bardzo wysoki. Prosty współczynnik stosunkowych przekształceń strukturalnych obliczony dla lat 1950–1960 wynosił: $ds. = \sum_1^{22} \{(f_1 - f_0)_i / f_{0i}\}; n = 981,4: 22 = 44,6\%$.

Jego interpretacja ekonomiczna była następująca: w analizowanym okresie miały miejsce zmiany udziałów poszczególnych gałęzi w produkcji globalnej przemysłu, przy czym średnia zmiana udziału każdej gałęzi w produkcji przemysłowej wynosiła 44,6% jej początkowego udziału (każda gałąź zmieniła więc swój udział w ciągu analizowanego okresu średnio o 44,6% tego konkretnego udziału, jaki posiadała w 1950 r., czyli na początku okresu). Wskaźnik stosunkowych przekształceń strukturalnych w latach 1950–1960 był bardzo wysoki, należy jednak pamiętać o tym, że na jego wielkość silnie wpływały nawet niewielkie absolutne zmiany udziałów w globalnej produkcji przemysłowej tych gałęzi, których udział na początku okresu był bardzo niski. Przykładowo, jeżeli gałąź dostarczała na początku okresu 1% produkcji przemysłowej, a na koniec okresu dostarczała 2% produkcji przemysłowej, to wskaźnik absolutnej zmiany udziału wynosił 1 punkt, natomiast wskaźnik stosunkowej zmiany udziału wynosił aż 100%. Przytoczone współczynniki w bardzo ogólny sposób opisywały zachodzące w przemyśle zmiany strukturalne, a jego wielkości średnie niwelowały różnice w intensywności zmian udziałów poszczególnych gałęzi. Niemniej wydaje się, że mogły stanowić użyteczne narzędzie analizy strukturalnej, szczególnie przy porównywaniu zmian zachodzących w dwóch lub więcej okresach.

O ogólnym charakterze przemian w strukturze przemysłu możemy również wnioskować na podstawie zmian struktury produkcji globalnej w przekroju gałęzi wytwarzających środki produkcji i gałęzi wytwarzających środki konsumpcji. Proporcje między grupą A i B były niezmiernie istotne, gdyż decydowały

o wewnętrznym zrównoważeniu procesu uprzemysłowienia. Zmiany udziału obu grup w produkcji globalnej przemysłu w latach 1950–1960 przedstawia tabela 7.

Tabela 7

Struktura produkcji globalnej polskiego przemysłu w podziale na grupę A i grupę B w okresie 1950–1960 (w %)

Wyszczególnienie	1950	1960
Przemysły grupy A	52,6	59,4
Przemysły grupy B	47,4	40,6

Źródło: *Rocznik Statystyczny Przemysłu 1971*, s. 72.

Zasadniczym efektem przemian strukturalnych w pierwszym etapie rozwoju ekonomicznego Polski był wysoki wzrost udziału przemysłów przetwórczych wytwarzających środki produkcji w globalnej produkcji przemysłowej, kosztem gałęzi bezpośrednio zaspokajających potrzeby ludności³⁴. Tak ukształtowana struktura produkcji w przekroju grupy A i grupy B sprzyjała dalszej ekspansji inwestycyjnej. Szybki rozwój gałęzi grupy A przybliżał strukturę polskiego przemysłu do struktury przemysłu szeregu rozwiniętych krajów kapitalistycznych, stanowił więc czynnik niwelujący różnice w poziomie rozwoju gospodarczego, a jednocześnie był warunkiem dalszego utrzymania wysokiego tempa wzrostu produkcji przemysłowej³⁵. Z drugiej strony wzrost ten odbywał się w dużym stopniu kosztem odsuwania na okres późniejszy dalszego wydatnego poprawienia warunków bytu ludności.

Analiza zmian w strukturze polskiego przemysłu w latach 1960–1970

Okres 1960–1970 stanowił kontynuację procesu uprzemysłowienia zapoczątkowanego w latach pięćdziesiątych. Oceny zmian w gałęziowej strukturze produkcji przemysłowej, jakie miały w tym czasie miejsce, dokonamy w tej samej kolejności i przy pomocy tych samych narzędzi analitycznych, które zostały wykorzystane do charakterystyki przemian zachodzących w pierwszym etapie uprzemysłowienia³⁶.

³⁴ L. Zacher, *Zewnętrzne aspekty polityki przemian strukturalnych w gospodarce narodowej*, „Gospodarka Planowa” 1969, nr 12.

³⁵ G. Halak, *Rekonstrukcja branż, gałęzi i regionów gospodarczych*, Warszawa 1967.

³⁶ J. Pajestka, *Problemy strategii rozwoju ekonomicznego Polski*, [w:] *Problemy strategii gospodarczej*, Warszawa 1971.

Pozwoli to na uchwycenie różnic w sile i kierunkach przekształceń strukturalnych pomiędzy omawianymi okresami. W tabeli 8 poszczególne gałęzie zostały uszeregowane według malejącej dynamiki wzrostu produkcji i jednocześnie według malejących współczynników wyprzedzenia w stosunku do dynamiki wzrostu przemysłu ogółem.

Tabela 8

Dynamika produkcji globalnej polskiego przemysłu w latach 1960–1970 oraz współczynniki wyprzedzenia według gałęzi (1960 r. = 100)

Wyszczególnienie	1970	Współczynniki wyprzedzenia
1. Przemysł elektrotechniczny	408,6	1,82
2. Przemysł chemiczny	367,6	1,64
3. Przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	352,3	1,56
4. Przemysł środków transportu	348,7	1,55
5. Przemysł elektromaszynowy ogółem	348,3	1,54
6. Przemysł metalowy	294,1	1,31
7. Przemysł gumowy	286,7	1,27
8. Przemysł szklarski	267,2	1,19
9. Wytwarzanie energii elektrycznej i ciepłej	250,8	1,12
10. Przemysł odzieżowy	243,5	1,08
11. Przemysł porcelanowo-fajansowy	230,8	1,03
12. Przemysł ogółem	244,8	1
13. Hutnictwo metali nieżelaznych	210,0	0,93
14. Przemysł poligraficzny	202,7	0,90
15. Przemysł materiałów budowlanych	197,5	0,88
16. Przemysł solny	188,5	0,84

Tabela 8 (cd.)

Wyszczególnienie	1970	Współczynnik wyprzedzenia
17. Hutnictwo żelaza	185,6	0,83
18. Przemysł drzewny	178,3	0,79
19. Przemysł włókienniczy	177,9	0,79
20. Przemysł paliw	176,2	0,79
21. Przemysł papierniczy	171,4	0,76
22. Przemysł skórzano-obuwniczy	164,7	0,73
23. Przemysł spożywczy	142,2	0,63

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *Rocznika Statystycznego Przemysłu 1971*, s. 70.

Grupa przemysłów o dynamice wyższej niż dynamika całego działu obejmowała te same gałęzie, co w okresie 1950–1960 z tym, że przemysł chemiczny zajął drugie miejsce pod względem tempa rozwoju wyprzedzając większość branż przemysłu elektromaszynowego, z wyjątkiem przemysłu elektrotechnicznego³⁷. Relatywnie szybciej (w stosunku do dynamiki całego przemysłu) w porównaniu z okresem poprzednim rozwijało się hutnictwo metali nieżelaznych, przemysł odzieżowy, energetyka oraz przemysł poligraficzny. Również znaczny wzrost dynamiki w stosunku do dynamiki całego przemysłu wykazywał przemysł paliw, co było bezpośrednim rezultatem preferowania tej gałęzi w przydziale środków inwestycyjnych³⁸. Relatywnie niższą dynamikę wykazywały przemysł spożywczy, skórzano-obuwniczy oraz przemysł materiałów budowlanych. W przypadku tego ostatniego obniżenie dynamiki wzrostu znacznie poniżej średniej dla całego przemysłu (podczas, gdy w latach 1950–1960 współczynnik wyprzedzenia dla tej gałęzi kształtował się powyżej jedności) było jedną z przyczyn trudności realizacji planów budownictwa mieszkaniowego i zabezpieczenia realizacji inwestycji przemysłowych³⁹. Absolutne wielkości zmian udziałów poszczególnych gałęzi w produkcji globalnej przemysłu zawiera tabela 9.

³⁷ S. Krawiec, *Zmiany w strukturze produkcji polskiego przemysłu chemicznego w latach 1950–1970* [praca doktorska, SGPiS 1971].

³⁸ A. Bodnar, M. Deniszczuk, *Uwarunkowania zewnętrzne rozwoju ekonomicznego Polski do roku 2000*, „Handel Zagraniczny” 1971, nr 10, s. 339–345.

³⁹ J. Lisikiewicz, J. Maciejka, *Rozwój strukturalny polskiego przemysłu*, „Ekonomista” 1970, nr 3.

Tabela 9

Zmiany gałęziowej struktury produkcji globalnej polskiego przemysłu
w latach 1960–1970 (w %)

Wyszczególnienie	1960	1970	Wzrost lub spadek w punktach
1. Przemysł ogółem	100,0	100,0	x
2. Wytwarzanie energii elektrycznej i ciepłej	2,2	2,4	0,2
3. Przemysł paliw	9,6	7,4	-2,2
4. Hutnictwo żelaza	7,9	6,7	-1,2
5. Hutnictwo metali nieżelaznych	2,3	2,2	-0,1
6. Przemysł elektromaszynowy ogółem	19,9	31,5	11,6
a) przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	5,6	9	3,4
b) przemysł elektromaszynowy	3,5	6,2	2,7
c) przemysł środków transportu	6,6	10,8	4,2
d) przemysł metalowy	1,2	5,5	1,3
7. Przemysł chemiczny	6,3	10,2	3,9
8. Przemysł gumowy	1,1	1,3	0,2
9. Przemysł materiałów budowlanych	3,4	2,9	-0,5
10. Przemysł szklarski	0,5	0,6	0,1
11. Przemysł porcelanowo-fajansowy	0,2	0,2	0
12. Przemysł drzewny	4,2	3,3	-0,9

Tabela 9 (cd.)

Wyszczególnienie	1960	1970	Wzrost lub spadek w punktach
13. Przemysł papierniczy	1,6	1,2	-0,4
14. Przemysł poligraficzny	0,6	0,6	0
15. Przemysł włókienniczy	9,7	7,6	-2,1
16. Przemysł odzieżowy	2,8	3,0	-0,7
17. Przemysł skórzano- -obuwniczy	2,5	1,8	-0,1
18. Przemysł spożywczy	24,3	15,2	-9,1
19. Przemysł solny	0,1	0,1	0
20. Inne gałęzie przemysłu	0,8	1,8	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *Rocznika Statystycznego Przemysłu 1971*, s. 73.

Podział gałęzi na grupy z punktu widzenia zmian udziałów w globalnej produkcji przemysłowej, analogiczny do podziału przeprowadzonego dla pierwszego etapu uprzemysłowienia, przedstawia się następująco:

- a) przemysłami o relatywnie wysokim udziale na początku badanego okresu, wykazującymi tendencję rosnącą, były branże przemysłu elektromaszynowego. Osiągnięty w 1970 r. wskaźnik tego udziału odpowiadał poziomowi rozwiniętych państw kapitalistycznych⁴⁰. Nie oznaczało to, że zostały zlikwidowane różnice w wewnętrznej strukturze produkcji tej gałęzi, a tym bardziej w poziomie jakościowym wytwarzanych asortymentów⁴¹;
- b) do przemysłów o relatywnie wysokim udziale w produkcji globalnej, wykazującym tendencję spadkową, zaliczany był przemysł paliw (mimo dużych nakładów inwestycyjnych poniesionych na rozwój tej gałęzi), przemysł spożywczy i przemysł włókienniczy. Niska dynamika wzrostu i spadający szybko udział tych dwóch ostatnich gałęzi w produkcji przemysłowej nie mógł być uznany

⁴⁰ M. Bytniewski, *Nowe kierunki przemian strukturalnych w przemyśle krajów o wysokim stopniu rozwoju gospodarczego*, Warszawa 1968, s. 12–34.

⁴¹ A. Bodnar, R. Kahn, *Rewolucja naukowo-techniczna a socjalizm*, Warszawa 1971, s. 45–87.

za zjawisko korzystne w warunkach niedostatecznego jeszcze zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa;

- c) w grupie przemysłów o relatywnie niskim udziale i wysokiej dynamice wzrostu należało wymienić przede wszystkim przemysł chemiczny⁴²;
- d) pozostałe gałęzie nie wykazywały istotnych zmian swoich udziałów w produkcji globalnej przemysłu.

Obliczenie sumy absolutnych odchyleń udziałów poszczególnych gałęzi w produkcji przemysłowej w analizowanym okresie umożliwi określenie średniego prostego współczynnika absolutnych przekształceń strukturalnych, a obliczenie sumy względnych zmian udziałów pozwoli na określenie średniej intensywności przemian w oparciu o prosty współczynnik stosunkowych przekształceń strukturalnych.

Tabela 10

Absolutne i stosunkowe odchylenia udziałów poszczególnych gałęzi w produkcji globalnej przemysłu w latach 1960–1970

Wyszczególnienie	Bezwzględna wartość absolutnej różnicy udziału w produkcji globalnej (f1-f0) (w punktach)	Względna zmiana udziału w produkcji globalnej $[(f1-f0)/f0] \times 100\%$ (w %)
1. Przemysł ogółem		
2. Wytwarzanie energii elektrycznej i ciepłej	0,2	9,0
3. Przemysł paliw	2,2	22,9
4. Hutnictwo żelaza	1,2	16,4
5. Hutnictwo metali nieżelaznych	0,1	4,3
6. Przemysł elektromaszynowy ogółem		
a) przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	3,4	60,7
b) przemysł elektromaszynowy	2,7	77,1

⁴² B. Lubas, *Tendencje rozwoju przemysłu tworzyw sztucznych na przestrzeni lat objętych planowaniem perspektywicznym*, „Przemysł Chemiczny” 1971, nr 1.

Tabela 10 (cd.)

Wyszczególnienie	Bezwzględna wartość absolutnej różnicy udziału w produkcji globalnej (f1-f0) (w punktach)	Względna zmiana udziału w produkcji globalnej [(f1-f0)/f0] x 100% (w %)
c) przemysł środków transportu	4,2	65,2
d) przemysł metalowy	1,3	30,9
7. Przemysł chemiczny	3,9	61,9
8. Przemysł gumowy	0,2	18,2
9. Przemysł materiałów budowlanych	0,5	14,7
10. Przemysł szklarski	0,1	20,0
11. Przemysł porcelanowo-fajansowy	0	0
12. Przemysł drzewny	0,9	21,4
13. Przemysł papierniczy	0,4	25,0
14. Przemysł poligraficzny	0	0
15. Przemysł włókienniczy	2,1	21,6
16. Przemysł odzieżowy	0,2	7,1
17. Przemysł skórzano-obuwniczy	0,7	28,0
18. Przemysł spożywczy	9,1	37,9
19. Przemysł solny	0	0
20. Inne gałęzie przemysłu	1,0	125,0
Suma	34,4	667,3

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane tabeli poprzedniej.

Pierwsza kolumna tabeli 10 informuje, o ile punktów (in plus lub in minus) zmieniły swój udział poszczególne gałęzie, czyli jakie były absolutne przesunięcia udziału każdej gałęzi w produkcji przemysłowej. Druga kolumna określa z kolei, o jaki procent swojego początkowego udziału zmieniły udział w produk-

cji globalnej poszczególne gałęzie przemysłu. Prosty współczynnik absolutnych przekształceń strukturalnych obliczony jako średni dla wszystkich gałęzi wynosił: $d_a = 34,4: 22 = 1,56$, czyli o taką wielkość średnio zmieniła swój udział w globalnej produkcji przemysłowej każda gałąź. Prosty współczynnik stosunkowych przekształceń strukturalnych obliczony dla 22 gałęzi przemysłu wynosił z kolei: $ds. = 667,3: 22 = 30,3\%$ i oznaczał, że średnio każda z gałęzi zwiększyła lub zmniejszyła swój udział w produkcji globalnej przemysłu o 30,3% konkretnego udziału, jaki dana gałąź zajmowała na początku analizowanego okresu, a więc w 1960 r. Jeżeli pominiemy tzw. „inne gałęzie przemysłu”, których względna zmiana udziału w produkcji globalnej przemysłu (w stosunku do udziału zajmowanego w 1960 r.) wynosiła aż 125% i znacznie przewyższała analogiczny wskaźnik dla pozostałych przemysłów, to obliczony w ten sposób współczynnik stosunkowych przekształceń strukturalnych (ds.) wyniesie jedynie 25,8%. W obu wypadkach był on jednak znacznie mniejszy od analogicznego współczynnika obliczonego dla pierwszego okresu uprzemysłowienia (ściśle dla lat 1950–1960). Wydaje się, że wytłumaczenie tego zjawiska leżało w fakcie, że najbardziej intensywne zmiany gałęziowej struktury produkcji przemysłowej miały miejsce w okresie początkowego uprzemysłowienia i związane były przede wszystkim z rozbudową przemysłów warunkujących możliwości dalszego rozwoju. Na wyższym etapie rozwoju gospodarczego, gdy istniał już rozwinięty kompleks przemysłowy, intensywność zmian w gałęziowej strukturze produkcji przemysłowej uległa zmniejszeniu⁴³. Wynikało to w prosty sposób z faktu, że nie można było w nieskończoność rozwijać jednych gałęzi kosztem innych i na określonym etapie rozwoju istniała potrzeba bardziej harmonijnego i kompleksowego wzrostu produkcji przemysłowej w przekroju gałęziowym⁴⁴. Nie oznaczało to, że zniknęły zmiany strukturalne. Przeciwnie, ich znaczenie wzrosło i stały się one jednym z głównych czynników wzrostu gospodarczego. Pewne gałęzie (zwłaszcza przemysł chemiczny) w dalszym ciągu wykazywały wzrost udziału w globalnej produkcji przemysłowej. Wydawało się jednak w tym czasie, że intensywność zmian struktury przemysłowej w przekroju międzygałęziowym będzie w dalszym ciągu wykazywać tendencje malejące, natomiast znacznie wzrosła dynamika wewnątrzgałęziowych przekształceń strukturalnych, związanych z procesami pogłębiania się specjalizacji produkcji w obrębie poszczególnych przemysłów oraz koniecznością podniesienia poziomu jakościowego wytwarzanych asortymentów.

⁴³ K. Secomski, *Napięcia rozwojowe w gospodarce polskiej i jej przemiany strukturalne*, „Problemy ekonomiczne” 1969, nr 1.

⁴⁴ J. Sołdaczuk, J. Gieźgała, *Integracja gospodarcza krajów RWPG. Metody i środki jej przyspieszenia*, „Gospodarka Planowa” 1968, nr 11, s. 1–7.

Ogólnej oceny zmian w strukturze produkcji przemysłowej w latach 1960–1970, z punktu widzenia zachowania właściwych proporcji rozwoju gospodarczego, można było dokonać porównując strukturę produkcji w przekroju grupy A i grupy B na początku i na końcu analizowanego okresu.

Tabela 11

Struktura produkcji globalnej polskiego przemysłu w podziale na grupę A i grupę B w okresie 1960–1970 (w %)

Wyszczególnienie	1960	1970
Przemysły grupy A	59,4	66,3
Przemysły grupy B	40,6	33,7

Źródło: *Rocznik Statystyczny Przemysłu 1971*, s. 72.

Dalszy niekorzystny spadek udziału przemysłów grupy B w globalnej produkcji przemysłowej pogłębił istniejące już trudności wewnętrznego zrównoważenia procesu wzrostu gospodarczego. Spadek ten był tym bardziej odczuwalny, że jednocześnie nastąpiła stabilizacja, a nawet obniżenie się tempa wzrostu dochodu narodowego. Co więcej, tendencje do wolniejszego wzrostu przemysłów konsumpcyjnych pogłębiały się, czego dowodem mogła być struktura produkcji przemysłu maszynowego, dostarczającego większość środków produkcji dla przemysłów grupy B. Udział maszyn dla przemysłu lekkiego i spożywczego w produkcji przemysłu maszynowego wynosił w 1969 r. zaledwie 9%, zaś zdecydowana większość, bo aż 91% produkcji, była przeznaczona dla przemysłów grupy A. „Występował swoisty proces kumulacyjny samorozwoju grupy A”⁴⁵. W konsekwencji stan ten hamował możliwości wzrostu płacy realnej i stwarzał atmosferę nieufności społeczeństwa dla realizowanej polityki rozwoju gospodarczego⁴⁶.

Analizę przemian strukturalnych w polskim przemyśle rozpoczęliśmy od przedstawienia różnic w poziomie rozwoju przemysłowego, jakie istniały między Polską a wysokorozwiniętymi krajami kapitalistycznymi na początku lat pięćdziesiątych. Za miernik poziomu rozwoju przemysłowego przyjęliśmy wówczas udział czterech gałęzi: przemysłu maszynowego, chemicznego, energetyki i hutnictwa w całej produkcji przemysłowej. Analogiczne dane, dotyczące udziału powyższych gałęzi w produkcji przemysłowej w 1969 r. zawiera tabela 12.

⁴⁵ J. Głowczyk, *Proporcje*, „Życie Gospodarcze” 1971, nr 8.

⁴⁶ W. Iskra, *Współzależność rozwoju kompleksowego i selektywnego*, [w:] *Problemy strategii gospodarczej*, Warszawa 1971.

Tabela 12

Udział wybranych gałęzi w produkcji przemysłowej w Polsce i w wysoko rozwiniętych krajach Europy Zachodniej (w %)
(Polska = 1969 r.; Wielka Brytania, Francja, RFN = 1968 r.)

Wyszczególnienie	Polska	RFN	Francja	Wielka Brytania
Przemysł maszynowy	28,7	27,5	32,2	34,7
Przemysł chemiczny	8,0	14,7	15,3	10,5
Hutnictwo	8,9	7,6	6,6	6,2
Energetyka	4,9	5,2	5,6	7,7
Ogółem cztery gałęzie	50,5	55,0	59,7	59,1

Źródło: S. Paradysz, *Produkcja dodana – nowy miernik produkcji w przemyśle*, „Gospodarka Narodowa” 1971, nr 3, s. 162; *Gospodarka Polski na tle wybranych krajów europejskich*, GUS 1971, s. 85.

Zamieszczone dane, zarówno dla krajów kapitalistycznych, jak i dla Polski dotyczą struktury produkcji dodanej, są więc stosunkowo dobrze porównywalne⁴⁷. Istniejące różnice w gałęziowej strukturze produkcji przemysłowej dotyczyły głównie relatywnie niższego stopnia rozwoju w Polsce przemysłu chemicznego, który w rozwiniętych krajach kapitalistycznych wyraźnie wysunął na drugie miejsce (po przemyśle maszynowym) w całej produkcji przemysłowej i, którego udział w dalszym ciągu szybko wzrastał. Wydaje się jednak, że w rzeczywistości różnice były znacznie większe, jeżeli wziąć pod uwagę strukturę asortymentową wyrobów w ramach poszczególnych gałęzi, ich poziom techniczny oraz jakość⁴⁸. Zagadnienie to było niezmiernie istotne, gdyż na ówczesnym etapie rozwoju gospodarczego na świecie istniał już określony stopień zaspokojenia szeroko rozumianych potrzeb gospodarki co oznaczało, że nie każdy wzrost produkcji został wchłonięty przez rynek wewnętrzny i handel zagraniczny, lecz tylko taki przyrost, który charakteryzował się wysokimi parametrami techniczno-jakościowymi⁴⁹.

⁴⁷ S. Paradysz, *Produkcja dodana – nowy miernik produkcji w przemyśle*, „Gospodarka Planowa” 1971, nr 3.

⁴⁸ L. Zacher, *Struktury dynamizujące postęp techniczny*, „Gospodarka Planowa” 1970, nr 9.

⁴⁹ K. Secomski, *Na drodze nowoczesnych przemian strukturalnych w gospodarce narodowej*, „Nowe Drogi” 1970, nr 10.

Podsumowanie

Nowoczesny wzrost o charakterze strukturalnym w Polsce zakładał daleko posuniętą koncentrację środków inwestycyjnych i kadrowych w tych rodzajach produkcji, które powszechnie były uznane za wiodące ogniwa rozwoju przemysłowego. Wydaje się, że jeżeli chodzi o całe gałęzie przemysłowe, to do tej grupy można było zaliczyć przede wszystkim przemysł chemiczny i elektrotechniczny. W wielu jednak gałęziach można było wyodrębnić grupy wyrobów spełniających rolę nośników postępu technicznego. Zmiany wewnątrzgałęziowej struktury produkcyjnej, polegające na zwiększeniu udziału wyrobów nowoczesnych i na wysokim poziomie technicznym w produkcji danej gałęzi, wymagały z reguły znacznych nakładów na modernizację aparatu wytwórczego⁵⁰. Inwestycje te były z natury swej pracooszczędne, co w warunkach dużego nacisku demograficznego i związanego z tym dużego przyrostu ludności w wieku produkcyjnym, mogło opóźnić realizację kompleksowego programu unowocześnienia wszystkich dziedzin produkcji przemysłowej, ze względu na konieczność podejmowania szeroko zakrojonych programów inwestycji rozwojowych dla zabezpieczenia wystarczającej ilości miejsc pracy. Tym niemniej istniała konieczność utrzymania wybranych dziedzin wytwórczości przemysłowej, poszczególnych asortymentów i pojedynczych wyrobów, szczególnie ważnych dla gospodarki i handlu zagranicznego, na światowym poziomie technicznym⁵¹. Duże możliwości realizacji tego programu tkwiły w wykorzystaniu handlu zagranicznego i mechanizmu integracji gospodarczej w ramach RWPG dla przyspieszenia rozwoju przemysłowego w oparciu o wzajemnie dostosowane do siebie programy specjalizacji produkcji⁵². Ostatecznie nie zostały one jednak wykorzystane z kilku zasadniczych powodów.

BIBLIOGRAFIA

- Beksiak J., *Niepodzielność czynników produkcji a zmiany struktury gospodarczej*, [w:] *Ekonomia polityczna socjalizmu – wybór tekstów*, Warszawa 1971.
- Bodnar A., Deniszczyk M., *Uwarunkowania zewnętrzne rozwoju ekonomicznego Polski do roku 2000*, „Handel Zagraniczny” 1971, nr 10.
- Bodnar A., Kahn R., *Rewolucja naukowo-techniczna a socjalizm*, Warszawa 1971.

⁵⁰ Idem, *Dynamika i kierunki wzrostu gospodarki narodowej oraz zmiany jej struktury społeczno-ekonomicznej*, „Ekonomista” 1970, nr 6.

⁵¹ S. Góra, Z. Knyziak, *Międzynarodowa specjalizacja produkcji krajów RWPG*, Warszawa 1971, s. 81.

⁵² B. Reutt, *RWPG – powiązania specjalizacyjne*, „Życie Gospodarcze” 1969, nr 1.

- Bytniewski M., *Nowe kierunki przemian strukturalnych w przemyśle krajów o wysokim stopniu rozwoju gospodarczego*, Warszawa 1968.
- Chodkowski M., *Przemysł*, „Nowe Drogi” 1969, nr 7.
- Foltyński Z., *Teoria handlu międzynarodowego*, Warszawa 1970.
- Główniczek J., *Proporcje*, „Życie Gospodarcze” 1971, nr 7 i 8.
- Góra S., Rakowski M., *Kryteria specjalizacji wewnątrzgałęziowej między krajami socjalistycznymi*, „Gospodarka Planowa” 1961, nr 7.
- Góra S., Knyziak Z., *Międzynarodowa specjalizacja produkcji krajów RWPG*, Warszawa 1971.
- Halak G., *Rekonstrukcja branż, gałęzi i regionów gospodarczych*, Warszawa 1967.
- Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, praca zbiorowa, Warszawa 1970.
- Iskra W., *Dynamika rozwoju przemysłowego PRL*, Warszawa 1970.
- Iskra W., *Współzależność rozwoju kompleksowego i selektywnego*, [w:] *Problemy strategii gospodarczej*, Warszawa 1971.
- Kaliński J., *Gospodarka Polski w latach 1944–1989. Przemiany strukturalne*, Warszawa 1995.
- Kaliński J., *Gospodarka w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 2012.
- Kamecki Z., *Problemy integracji gospodarczej krajów RWPG*, „Gospodarka Planowa” 1968, nr 10.
- Karpiński A., *Polityka uprzemysłowienia Polski w latach 1958–1968*, Warszawa 1969.
- Karpiński A., *Próba rozgraniczenia i charakterystyki faz rozwoju gospodarczego Polski Ludowej*, „Gospodarka Planowa” 1965, nr 3.
- Karpiński A., *Strategia rozwoju gospodarczego Polski w ujęciu perspektywicznym*, „Gospodarka Planowa” 1971, nr 7.
- Karpiński A., *Zagadnienia socjalistycznej industrializacji Polski*, Warszawa 1958.
- Kleer J., *Wpływ doświadczeń radzieckich na model industrializacji Polski*, „Studia Ekonomiczne” 1968, nr 20.
- Kompleksowy program dalszego pogłębiania i doskonalenia współpracy i rozwoju socjalistycznej integracji gospodarczej krajów RWPG, przyjęty przez XXV Sesję RWPG*, „Trybuna Ludu”, 7 VIII 1971.
- Krawiec S., *Zmiany w strukturze produkcji polskiego przemysłu chemicznego w latach 1950–1970* [praca doktorska, SGPiS 1971].
- Lisikiewicz J., *Warunki selektywnego rozwoju gałęzi przemysłu*, [w:] *Problemy strategii gospodarczej*, Warszawa 1971.
- Lisikiewicz J., Macieja J., *Rozwój strukturalny polskiego przemysłu*, „Ekonomista” 1970, nr 3.
- Lubas B., *Cele podstawowe w latach 1970–1980*, „Życie Gospodarcze” 1971, nr 46.
- Lubas B., *Tendencje rozwoju przemysłu tworzyw sztucznych na przestrzeni lat objętych planowaniem perspektywicznym*, „Przemysł Chemiczny” 1971, nr 1.
- Łapa M., *Reglamentacja handlu zagranicznego w Polsce w latach trzydziestych XX wieku*, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. 22.
- Łukaszewicz A., *Przyspieszony wzrost gospodarki socjalistycznej w związku z teorią G. Feldmana*, Warszawa 1965.
- Madej Z., *Nauka i rozwój gospodarczy*, Warszawa 1970.
- Marciniak S., *Struktura produkcji a dynamika wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1970.
- Nasiłowski M., *Rozwój gospodarczy Polski Ludowej*, Warszawa 1969.
- Pajestka J., *Niektóre problemy strategii rozwoju ekonomicznego Polski Ludowej*, „Nowe Drogi” 1969, nr 7.

- Pajestka J., *Problemy strategii rozwoju ekonomicznego Polski*, [w:] *Problemy strategii gospodarczej*, Warszawa 1971.
- Paradysz S., *Produkcja dodana – nowy miernik produkcji w przemyśle*, „Gospodarka Planowa” 1971, nr 3.
- Pasinetti L., Spaventa L., *Ku przewyżczeniu modeli agregatowych w teorii wzrostu gospodarczego*, [w:] *Problemy teorii ekonomii i wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1967.
- Płocica A., *Wstęp do pracy zbiorowej*, [w:] *Strategia intensywnego rozwoju gospodarki*, Warszawa 1970.
- Podstawowe założenia rozwoju gospodarczego Polski w latach 1971–1975*, „Gospodarka Planowa” 1972, nr 2.
- Przywara B., *Zmiany strukturalne jako czynnik rozwoju gospodarczego*, [w:] *Problemy strategii gospodarczej*, Warszawa 1971.
- Reutt B., *RWPG – powiązania specjalizacyjne*, „Życie Gospodarcze” 1969, nr 1.
- Secomski K., *Dynamika i kierunki wzrostu gospodarki narodowej oraz zmiany jej struktury społeczno-ekonomicznej*, „Ekonomista” 1970, nr 6.
- Secomski K., *Elementy polityki ekonomicznej*, Warszawa 1970.
- Secomski K., *Na drodze nowoczesnych przemian strukturalnych w gospodarce narodowej*, „Nowe Drogi” 1970, nr 10.
- Secomski K., *Napięcia rozwojowe w gospodarce polskiej i jej przemiany strukturalne*, „Problemy Ekonomiczne” 1969, nr 1.
- Sewera W., *Wpływ nauki na przemiany w gospodarce światowej*, „Handel Zagraniczny” 1971, nr 10.
- Skodlarski J., *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa–Łódź 2000.
- Sołdaczuk J., *Handel międzynarodowy a rozwój gospodarczy w socjalizmie*, Warszawa 1970.
- Sołdaczuk J., *Współczesna gospodarka światowa. Struktura, mechanizm, tendencje*, Warszawa 1987.
- Sołdaczuk J., Gieżgała J., *Integracja gospodarcza krajów RWPG. Metody i środki jej przyspieszenia*, „Gospodarka Planowa” 1968, nr 11.
- Szyr E., *Niektóre problemy rozwoju gospodarki narodowej w latach 1959–1965*, Warszawa 1959.
- Tober J., *Niektóre metodologiczne problemy analiz strukturalnych w przemyśle*, „Gospodarka Planowa” 1970, nr 7.
- Zacher L., *Przemiany strukturalne a dynamika postępu technicznego*, „Gospodarka Planowa” 1966, nr 12.
- Zacher L., *Struktury dynamizujące postęp techniczny*, „Gospodarka Planowa” 1970, nr 9.
- Zacher L., *Zewnętrzne aspekty polityki przemian strukturalnych w gospodarce narodowej*, „Gospodarka Planowa” 1969, nr 12.
- Zmiany w strukturze przemysłu USA, Anglii i NRF po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1965.

NOTKA O AUTORZE

Dr hab. Zbigniew Klimiuk, prof. Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych – doktor habilitowany nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii, specjalności: historia gospodarcza i polityka gospodarcza. Kierownik Zakładu Zatrudnienia i Rynku Pracy w Instytucie Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie. Kierownik Katedry Ekonomii Wydziału Nauk Społecznych Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku.

Zainteresowania naukowe: ekonomia, finanse, zarządzanie, historia gospodarcza, rozwiązania instytucjonalne gospodarki RFN, systemy bankowe i rynki finansowe, problemy transformacji polskiej gospodarki do systemu rynkowego, czynniki rozwoju i wzrostu gospodarczego oraz źródła ich finansowania, międzynarodowy system gospodarczy i finansowy.

zbigklimiuk@yahoo.pl

